

Att skapa ett forskningsprogram om Tid och Minne

HANS RUIN, professor i filosofi vid Södertörns högskola. Ansvarig för programmet "Tid, minne, representation", (www.histcon.se).

för de moderna kulturvetenskaperna är *tiden* det medium inom vilket deras strävan tar gestalt. Medan geograferna reste ut för att kartlägga den rumsligt-materiella världen, gav sig humanvetarna ut i den öppna tid av förfluten mänsklighet som de kallade *Historien*. Från tusen och åter tusen källor tycktes den tala till dem, för att bli ihågkommen, berättad och därmed i någon mening behärskad. I det stora gripandet av det förflutna skulle också nuet få en tydlig kontur, som centrum och kulmen i ett. Kronologi – tidsmätning och tidsutläggning i ett – blev den grundläggande modellen för vetandets begär. Hegel är den filosof som mer än någon annan samlar denna strävan i en spekulativ form, där filosofin blir berättelsen om en resa från det första till det sista, och från det primitiva till det mest utvecklade. Historicismens samtid skulle rymma allt och i detta allrymmande samtidigt liksom utplåna sig själv, för att till sist bara bli den rena spegeln för allt som varit.

Samtidigt stod det klart från början av samma period att den också bar på en oro som just gällde dess *nu*. Foucault hävdade i en berömd analys av Kants lilla text om upplysning, att vad den iscensätter i själva verket är ett projekt som han kallar "aktualitetens ontologi", med andra ord en filosofisk lära om vad som är och gäller just nu, som uppgift och ansvar.¹

Vad Kant egentligen frågar sig är: var är vi nu, och vad kräver detta nu av oss? Några generationer efter Kant, och i skarp kritik mot den hegelianska upplysningsdialektiken skulle Nietzsche ifrågasätta hela den historicistiska kulturens självförståelse. I *Den andra otidsenliga betraktelsen* om "historiens nytta och skada" vände han blicken tillbaka mot dess ideal att det är vår uppgift att

bara minnas allt som varit, och framkastade istället vikten av glömska för att en kultur överhuvudtaget ska kunna komma vidare och inte gå under av en överdos av historia.² Nietzsches uppsats belyste den inre spänningen i humanvetenskapens livsrum. Dess skenbara objektivitet rymde i själva verket en serie begär: ett *antikvariskt* identitetsvårdande, ett *monumentalistiskt* handlingsorienterat, men också ett *kritiskt* som river ner för att upphäva lidande. Den visade därmed tidigt hur historievetenskap aldrig helt kan svära sig fri från att också utgöra en handling i nuet, att *vetande* på detta område också ofrånkomligen är ett *brukande*.

Nietzsches analys har fått ny aktualitet under senare decennier, som en följd av en reflexiv vändning inom humanvetenskapen, från sjuttioalet och framåt. Med framväxten av teoretisk marxism, filosofisk hermeneutik, kritisk teori och dekonstruktion, feministisk och postkolonial vetenskapskritik, blev det också allt tydligare att kunskapsobjektet är en del av det fältet det försöker förstå, och att varje begreppsliggörande av det förflutna också implicerar frågor om rättvisa, användning och befrielse, och därmed att det teoretiska och det etiskt-politiska på vetenskapens område är svårare att strikt hålla isär än man tidigare velat göra gällande. Därmed kom dessa riktningar också att peka in mot ett fördjupat intresse för hur ”användningen av historien”, hur historiskrivning och historiskt medvetande, alltid på ett eller annat sätt är förbundet med nuet, med frågor om lidande och förtryck, med handling och befrielse.

Så såg situationen ut redan på åttiotalet, då många av dessa tankeriktningar på allvar tog fart. I och med Sovjetunionens kollaps och Europas enande uppstod därtill en ny historie-politisk situation, och

därmed ett nytt mentalt rum. Sammanbrottet öppnade upp de europeiska nationalstaternas djupfrysta historier. Längre begravda minnen trängde fram, minnen av förtryck och lidande, och därmed krav på upprättelse, vilket i många fall också tog sig form av politiskt och etniskt våld. Historier som länge framstått som tillhörande just historien, visade sig ha en omedelbar bäring på nuet. Ett Europa sjönk ner i graven, och ur samma grav återuppstod ett annat.

Detta nya politiska landskap har skapat nya sätt att tänka kring historien, och har satt fokus på minnets politik. I sin episka skildring av Europas efterkrigshistoria skrev den för tidigt bortgångne Tony Judt i ett avslutande coda om hur vi måste förstå denna lavin av minnespolitik och nya monument som en direkt följd av det inre tvånget att hantera ett sekel som frambringat lidande och förstörelse på en nivå och av en omfattning som mänskligheten aldrig någonsin upplevt.³

Monumentaliseringen av historien har också sin motsvarighet i en ny nivå av historisk representation. Genom den nya informationsteknologin har mänskligheten trätt in i en ny fas av tekniskt förmedlad produktion av samtidighet. En hel värld blir potentiellt vittne till historien i realtid. Som en följd uppstår också ett slags tekniskt framkallat tidsrus, där kulturen vänder sig in mot sig själv, i ett jagande efter att känna sitt nu och sin samtid, men också att uppleva denna samtidighet i dess historicitet.

Det ”historiska” är inte längre bara något som skett tidigare, eller som sker någon annanstans, utan det historiska är namnet på en typ av händelser som samtidigt själv åtrår och skapar genom medialiserade iscensättningar av sig själv, galor, jubileer, minneshögtider, etc.

Alla dessa fenomen pekar mot och belyser bakgrunden till en stegrad sensibilitet för det tidsligt–historiska som erfarenhetskategorier. Skrivandet av historien, skapandet av historiskt medvetande och själva erfarenheten av tiden, är inte längre en fråga om det förflutna, utan symptom på hur nu och framtid byggs. Som humanist och samhällsforskare är det ett område som i hela sin motsägelsefullhet och mångtydighet lockar till teoretiska frågeställningar och konkreta forskningsuppgifter, som visar sig i en flod av litteratur kring minne och historia, om dess förmedling, användning, och iscensättning.

Med stöd av ett planeringsanslag från Östersjöstiftelsen började en grupp forskare från olika discipliner på Södertörns högskola under 2008 undersöka om det var möjligt att samla dessa ansatser inom olika ämnen i ett större forskningsprogram. Riksbankens jubileumsfond hade sedan några år tillbaka skapat en utlysning som sökte stora mångvetenskapliga grupper för att ta sig an mer omfattande frågor inom humaniora och samhällsvetenskap vilket motiverade oss att tänka i lite större banor än tidigare. När gruppen började tänka samman vad vi anade var ett potentiellt fält för tvärvetenskapliga studier, var siktet ställt inte bara mot skilda discipliner utan också mot olika och ofta antagonistiska teoretiska ansatser, såsom filosofisk hermeneutik, dekonstruktion, kritiska mediastudier och genusteori. Tanken var att det skulle vara möjligt att förena en djupare förståelse av historisk forskning med allt vad det inbegriper av frågor om arkiv, mening, spår och vittnesmål med teorier om estetisk och teknisk representation av tiden. Men till detta skulle också fogas det arbete som gjordes inom den mer teoretiskt avancerade forskningen kring historiebruk och

minneskultur, bland annat museiforskning.

Det kändes som om det var dags att knyta samman filosofer med ett teoretiskt intresse för tid, historia och tolkning, med mer empiriskt orienterade forskare inom historiska och estetiska studier för att se vad de kunde lära av varandra, men också för att försöka överbrygga artificiella klyftor mellan teoretiker och praktiker, och därmed att vitalisera diskussionen om formerna för historieskrivning, dess motiv, såväl som dess ansvar, såväl teoretiskt som etiskt. Framför allt kändes det som om det skulle vara möjligt att komma förbi den stelade konflikten mellan "postmodernister" och dess vedersakare, som präglade den teoretiska diskussionen inom humanvetenskaperna under tre decennier, och att på ett mer fördomsfritt sätt utforska de etiska, existentiella och institutionella förutsättningarna för hur historiskt vetande skapas och vidareförs.

Under slutet av 2008 sändes en öppen inbjudan ut till ett stort antal forskare om att delta i ett sådant arbete, med en skissartad plattform med ett antal frågor och problemställningar. Målsättningen var att få en så bra spridning som möjligt, ämnesmässigt, institutionellt och åldersmässigt. Gensvaret på denna första kontakt var överväldigande positivt, vilket övertygade oss om vikten av att försöka samla detta till ett program. Resultatet blev det föreslagna forskningsprogrammet "Tid, minne, representation. Om historiemedvetandets förvandlingar", som under hösten 2009 beviljades stöd av RJ för sex år, och som inledde sitt arbete i början av 2010. Programmet omfattar tjugofem forskare, från tolv discipliner och sex lärosäten.⁴

Begreppet "historiemedvetande" framträdde under skapandet av programmet

som en passande samlingsrubrik. Ordet har en intressant mångtydighet. Det kan beteckna det sätt på vilket en individ eller en kultur är och blir medveten om det förflutna. Men det pekar också mot det sätt på vilket medvetandet självt i grunden är historiskt, och därmed hur nuet alltid är knutet till och betingat av det förflutna. Också när människan ägnar sig åt historiska studier och forskning är hon historisk. Därmed pekar frågan om historiskt medvetande också mot de kunskapsteoretiska och etiska aspekterna av historiskt vetande.

Arbetet med att studera olika dimensioner av historiskt medvetande är strukturerat längs de tre axlar som fångas i huvudtiteln, Tid, Minne och Representation. Under det första begreppet studeras framför allt de olika sätt på vilka tiden begreppsliggörs och organiseras i historiskt vetande. Dit hör olika frågor kring kronologier, däribland etablerade historiska kategorier som "modernt" och "förmodernt", liksom olika tekniskt orienterade dateringsmallar, som "atomåldern" och "informationsåldern", men också betydelsen av grundläggande begrepp som "det förflutna", "nuet" och "samtiden".

Det historiska medvetandet har också att göra med hur nuet är styrt av och sysselsatt med och rentav "besatt" av det förflutna, något som framför allt studeras inom ramen för programmets fokus på "minne". Dit hör intresset för olika former av historiebruk och minneskultur. Här studeras hur historien framför allt uppträder som en etisk och politisk domän, där frågor om nostalgi, bortträngning, trauma och glömska sammanstrålar i skapandet av ofta konfliktfyllda rum för historiskt medvetande.

Under rubriken "representation" samlades slutligen de problemställningar som

framför allt handlar om hur tid och historia framställs, representeras och förmedlas. Det handlar om det estetiskt-tekniska, där litteratur, film och nyhetsmedia speglas i varandras olika sätt att samla och återge tid och historia. Hit hör också frågor om utformningen av "minnesrum", såsom monument och museer. Det är viktigt för programmets framgång att dessa olika sfärer av forskning inte hålls åtskilda, utan att de träder i förbindelse med varandra. Man inser snabbt när man går ner i dessa fält att förbindelserna är många, och att de mediala till exempel inte kan skiljas från de filosofiska och psykologiska sidorna av historiskt medvetande.

Under de första åren har gruppen haft två möten per termin, ett internat och ett forskarseminarium med öppen föreläsning, med inbjuden gäst. Programmet har en internationell styrgrupp, med ett antal högprofilerade forskare, däribland Hayden White, Aleida Assmann och Joan Scott, som var för sig har besökt gruppen för föreläsningar, seminarier och gemensam planering under de första åren. Förutom enskilda publikationer från de ingående forskarna, så har programmet hittills publicerat en gemensam bok, *Rethinking Time*.⁵

Möjligheten att få arbeta under sex år istället för det vanliga tre ger värdefulla möjligheter att bygga något mer långsiktigt och att låta frågor mogna fram. Hittills har erfarenheten av detta arbete varit överväldigande positivt. Det finns en stor potential idag inom svensk kulturvetenskaplig forskning, vilket också framgått i våra möten med seniora utländska forskare som alla uttryckt beundran för denna satsning, vars mångdisciplinartitet är relativt unik också med internationella mått mätt. Dess slutgiltiga framgång får tiden visa, men i dagsläget erbjuder den mycket

stimulerande rum för tänkande, diskussion och forskning.

(eds.), *Rethinking Time. Essays on History, Memory and Representation* (Stockholm: Södertörn Philosophical Studies, 2011).

NOTER

- ¹ Se Östling (red.), *Vad är upplysning* (Stehag: Symposium, 1992), som rymmer en översättning av Kants uppsats och Foucaults analys.
- ² *Om historiens nytta och skada*, övers. N. Teratologen, i Nietzsche, *Samlade skrifter* (Stehag: Symposium, 2005).
- ³ Tony Judt, *Postwar. A History of Europe Since 1945* (London: Vintage Books, 2005).
- ⁴ För en utförligare presentation av de ingående forskarna och deras ämnen, se hemsidan www.histcon.se.
- ⁵ För en första gemensam samlingsvolym, framför allt inriktad mot tidens problem, se Ers & Ruin

SUMMARY

Creating a Research Program on Time and Memory

The essay describes the background and creation of the large research program "Time, Memory, and Representation. Recent Transformations in Historical Consciousness" (www.histcon.se), comprising twentyfive researchers representing twelve different disciplines and six universities. It combines philosophical interpretations of time and chronological frameworks with cultural memory studies and research in the medialization of time, in a uniquely interdisciplinary endeavour.